

HISTORIER FRA RISSKOV

**Egåen,
naturperle og
klimasikring**

Udsendt af Grundejerforeningen Vejlby Fed foråret 2020

Egåen og slusens betydning for klimasikring af Fedet

Når vi kører på Grenåvej og passerer lyskrydset ved Ådalsvej/Viengevej, er der ikke mange der tænker over, at de netop er kørt over en bro, Egåbro.

Under broen løber Egåen stille og roligt ned gennem et boligområde. Ingen når at spekulere over, hvor den kommer fra, for den beskudne å er blot ca. 13 kilometer fra udspring til udløb, og den har ingen plads i skoleungdommens viden om Danmarks åer.

På trods af sin lidenhed, har den haft afgørende betydning for vort område. Den angav grænsen mellem Vejlbj, senere Vejlbj-Ris-skov kommune og Hjortshøj-Egå kommune. Det gamle kommunistyre stammede fra loven af 13. august 1841, der skabte de gamle landkommuner. I landbosamfun-

det var et sådant åløb en ganske naturlig grænsemærkning. I dag danner den nedre del af Egåen også grænsen for GVF/Grund-ejerforeningen Vejlbj Fed.

Sådan er det også, når folk går tur ved Egå Marina og bevæger sig ad Strandhusvej og pludselig får øje på to røde murstensbygninger med fladt tag. De ligger på tværs af vandløbet med en bygning på hver side. Man kan her ikke undgå at bemærke et par store porte, hvis funktion umiddelbart virker besynderlig.

En lille, noget slidt og dårligt vedligeholdt bro, fører over vandløbet, og herfra kan man yderligere studere bygningsværket, der lokalt er benævnt "Slusen". For det er netop, hvad det er. Det er en sluse, der skal bremse

for det saltvand, der kan trænge ind fra Århusbugten, når den er presset af højvande. Sluseportene kan derved forhindre oversvømmelse i baglandet. Sådan set kan der også lukkes "bagfra", hvis man forestiller sig en forurening eller en høj vandstand, der ønskes bremset, før vandet når ud i Bugten. Teknikere mener ikke, at der er sandsynlighed for høj vandstand i Århusbugten på samme tid som en tilsvarende høj i Egåen.

Slusen ved Åkrogen består af to tophængte sluseporte, der hver er monteret med to mindre selvlukkende sluseklapper. Store pumper inde i bygningerne kan automatisk gå i gang, hvis vandstanden skal reguleres.

Ved etablering af et sådant anlæg, er der mange hensyn, der skal tages, for der er også fauna og fisk, der skal tages i betragtning.

Egåen på kortbladene

Historien om det lille vandløb er et godt eksempel på, at vor tid skal spille sammen med en fortid, for åen var her, før området blev beboet. Arkæologer og geologer har gennem fund påvist, at der efter sidste istid gik en arm af fjorden helt frem mod Lisbjerg. Fund af bopladser, stammebåde og køkkenmøddinger er vidnesbyrd om et liv på stedet for tusinder af år siden, hvor der blev fanget muslinger, sæler og spækhuggere.

Vi kender også Egåen og området fra gamle kort. Måske første

De gamle sluseporte i træ bruges ikke mere, og vil blive fjernet ved en senere restaurering.

De store stålporte, der bruges i dag, er anbragt på fundamentet under betonkonstruktionen.

gang i Videnskabernes Selskabs kort, der fra vort område er fra 1777. Det er det ældste kort af Danmark, der bygger på en systematisk og videnskabelig opmåling. Det blev til med udgangspunkt i målinger mellem områdets kirker, men der blev selvfølgelig også plads til områdets landsbyer, vand- og vejmøller samt enkelte gårde og huse. For mange var det praktisk, at korttegnerne markerede landeveje samt amts- og herredsskel. Små markeringer viste milepæle, der angav afstande.

Her kan vi også følge Egåens placering i landskabet. Den udspringer i Geding Sø og løber herfra i nordøstlig retning gennem Geding Mose og Kasted Mose, hvorefter åen møder vandløbet Bukbæk, der forener sig med Egåen. Det videre forløb er i østlig retning gennem Kasted by videre under Randersvej mod Egå.

Et par røde næsten anonyme bygninger, ved Egåens nedre løb indeholder pumper og sluseteknologi

Billeder og billedtekst fra Kjeld Hansens "Det tabte land • Midtjylland"

Egå Engsø

Nyskabt, lavvandet sø på 115 hektar med 35 hektar omgivende enge i tidligere afvandet engområde ved Egåen i den nordlige udkant af Århus. Etableret i efteråret 2006 som led i Vandmiljøplan II. Populært udflugtsmål med mange muligheder for rekreativ udfoldelse. Samlet pris: 31,2 mio. kr. (2006). Århus kommune er enejer af søen med omgivende arealer.

Kortene er fra 1875, 1986 og 2008 (ortografiet).

Århus kommune.

Koordinater: 6230843, 575757.

1875: Egåen løber gennem de store mose og engområder og danner et delta ved udløbet i bugten.

1986: Egåen er rettet ud og hedder Ny Egå på stykket langs Viengevej. Egå Marina er blevet bygget, og åen løber ud hvor den er i dag.

2008: Pumperne, der afvandede markerne ved for Lystrupvej, er slukket og Egå Engsø er dannet.

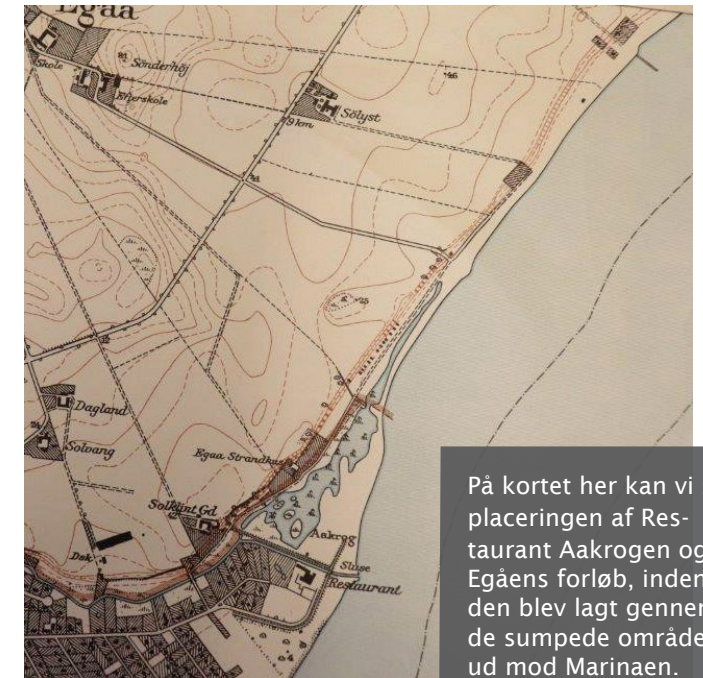

I de sidste forløb har menneskehånd på det seneste spillet en afgørende rolle. Vi skal derfor igen konsultere ældre kortmateriale for mere præcist at følge vandløbet i kulturlandskabet.

Et såkaldt "skeletkort" fra 1821 viser, hvordan åen løber ned i en dalsænkning, der ender i moser og sumpe, men der er alligevel plads til et par signaturer: Nymølle og Rødemølle, Gråmølle samt Møllerup, før den passerer ned i et meget sumpet område, der ender i en beskeden vej, der fører over vandløbet. Møllernes navne fortæller, at det lille vandløb trods alt har været så stort, at det var værd at udnytte dets vandkraft. Sådan er det ikke i vor tid, hvor Nymølle er omdannet til et boligkollektiv.

De ældre målebordskort viser, hvordan vandløbet møder Århusbugten. Det har åbenbart ikke været så let, at være den lille å, for det viser sig at mødet med Bugten på det nærmeste har karakter af et mindre "delta", der på de gamle kort er markeret som lavvandet og langstrakt. Det viser for første gang Egåens nye forløb: "Ny Egå", står der. Et enkelt kort er udgivet i et større format 1:10.000, og her får man ligefrem en fornemmelse af et delta med siv og småøer. Egåen markerede samtidig grænsen mellem de to kommuner Vejlbj-Risskov og Hjortshøj-Egå.

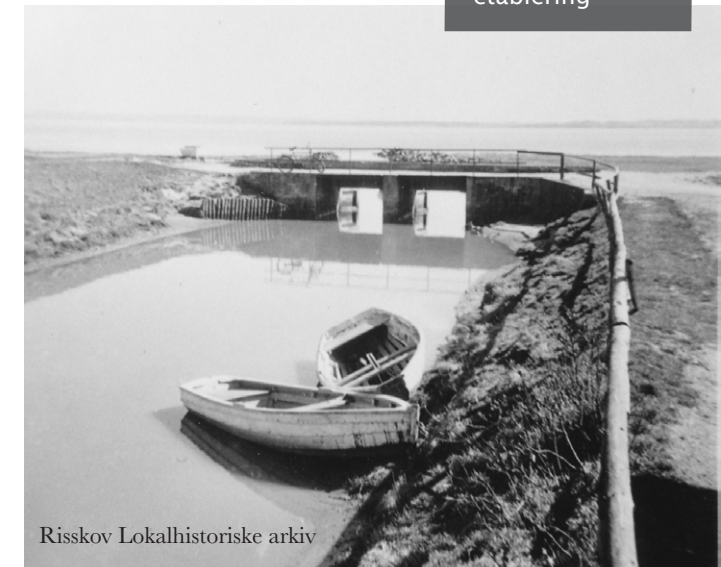
Nyere målebordsblade viser fortsat Egåens forløb under Ran-

På kortet her kan vi se placeringen af Restaurant Aakrogen og Egåens forløb, inden den blev lagt gennem de sumpede områder ud mod Marinen.

derslandevejen og videre gennem mose- og sumpstrækninger, som stedets landmænd kunne have svært ved at udnytte med økonomisk fordel.

Egåens gamle udløb før Slusens etablering

Risskov Lokalhistoriske arkiv

Egåen i "forårsdragt" sidst i april.
I baggrunden Brovej.

Billeder og billedtekst fra Kjeld Hansens "Det tabte land • Midtjylland"

Fundamentene til slusen og pumpehuset ude ved Egåens udløb blev støbt under vanskelige vilkår, da entreprenøren måtte arbejde i flydesand. byggegruben blev holdt tør ved hjælp af en række lodrette borer i skråningssiderne, hvorfra vandet kunne pumpes væk. Slusen og pumpehuset er det vi kan se i dag og som stadig fungerer.
Foto: Hedeselskabet.

Vel kunne der skæres tørv og hentes hø, og vel har der været græsningsmuligheder, som Vejlbj-Egå bønderne har været tilfredse med, og bønderne havde da også for længst navngivet visse lokaliteter i det sumpede område. Ét blev kaldt "Kjeldinghuller" og var markeret med blå symboler som et udtryk for, at her var vådt, samt at det var her, bønderne fra Vejlbj skar tørv. Andre navne på kortet var Sokjær, Hedeenge, Trundholm og Vienge for blot at pege på nogle, der i dag delvist kan genkendes i områdets vejnavne.

Det var ikke bønderne, der kom med mere eller mindre vidtløftige ideer om at udnytte området mere effektivt. Ideen kom vist nok fra det store professionelle "landskabsfirma": Hedeselskabet i Viborg.

Store visioner for et åløb

Hedeselskabet var konstant opmærksom på nye opgaver. Det "levede" man jo af, og var økonomien trængt, så var der måske mulighed for at få offentlige tilskud til nye projekter.

Det er ukendt, hvordan man hos Hedeselskabet i Viborg blev opmærksomme på de muligheder, der lå omkring Egåen, men måske er forklaringen den, at der midt i 1930'erne, som et beskæftigelsesprojekt i kriseårene, blev ført en vej - eller rettere en dæmning, tværs over mosen fra Grenåvej til Lystrup. Tidligere havde man måttet tage den længere tur over Egå til Lystrup. Det er derfor nærliggende at forestille sig, at selskabet har set, at der måske var nye og flere muligheder for dets ekspertise i området.

Kommuneingeniøren i Vejlbj-Risskov kommune havde dog allerede på et kort fra 1931 angivet et nyt forløb for Egåen, men hvor offentlig den ide har været er ukendt.

Det er velkendt, at der blev afholdt et større møde i 1941 mellem en række interessenter, og her var baggrunden frygten for den voksende arbejdsløshed i de første krigsåre. Argumenter og økonomi blev vendt, men områdets bønder holdt på deres penge, selv om projektet ville betyde, at de kun skulle betale en mindre del af omkostningerne, ca. 20%. Resten ville offentlige kasser tage sig af. Lodsejerne ville ikke medvirke. Man talte om lodsejere "opstrøms" og "nedstrøms", og det var især "opstrøms-bønderne", der var modstandere af oplægget.

Lodsejere var uhyre skeptiske ikke mindst da projektet indebar, at der også skulle bygges diger. Hele ideen var at forkorte åløbets længde, hvorfor spørgsmålet naturligt blev rejst: Ville det kortere åløb kunne afvande området? Eller ville risikoen for oversvømmelser stige? Diskussionerne fortsatte.

Nu var der to grupper. Dem "opstrøms" dvs. lodsejere vest for Grenåvej og den anden gruppe ved åens nedre løb på den anden

side Grenåvej.

I begyndelsen af 1950'erne nåede man frem til et projekt, der indebar, at det gamle "snoede" åløb skulle rettes ud og erstattes af en åben, lige kanal, der skulle erstatte det gamle oprindelige åløb. Herved mente Hedeselskabet, at der kunne skabes nyt landbrugsland i det "afsnørede" område. Problemets bagside var, at det kortere vandforløb betød, at der blev mindre "plads" til eventuelle oversvømmelser. Projektet krævede derfor, at der blev skabt

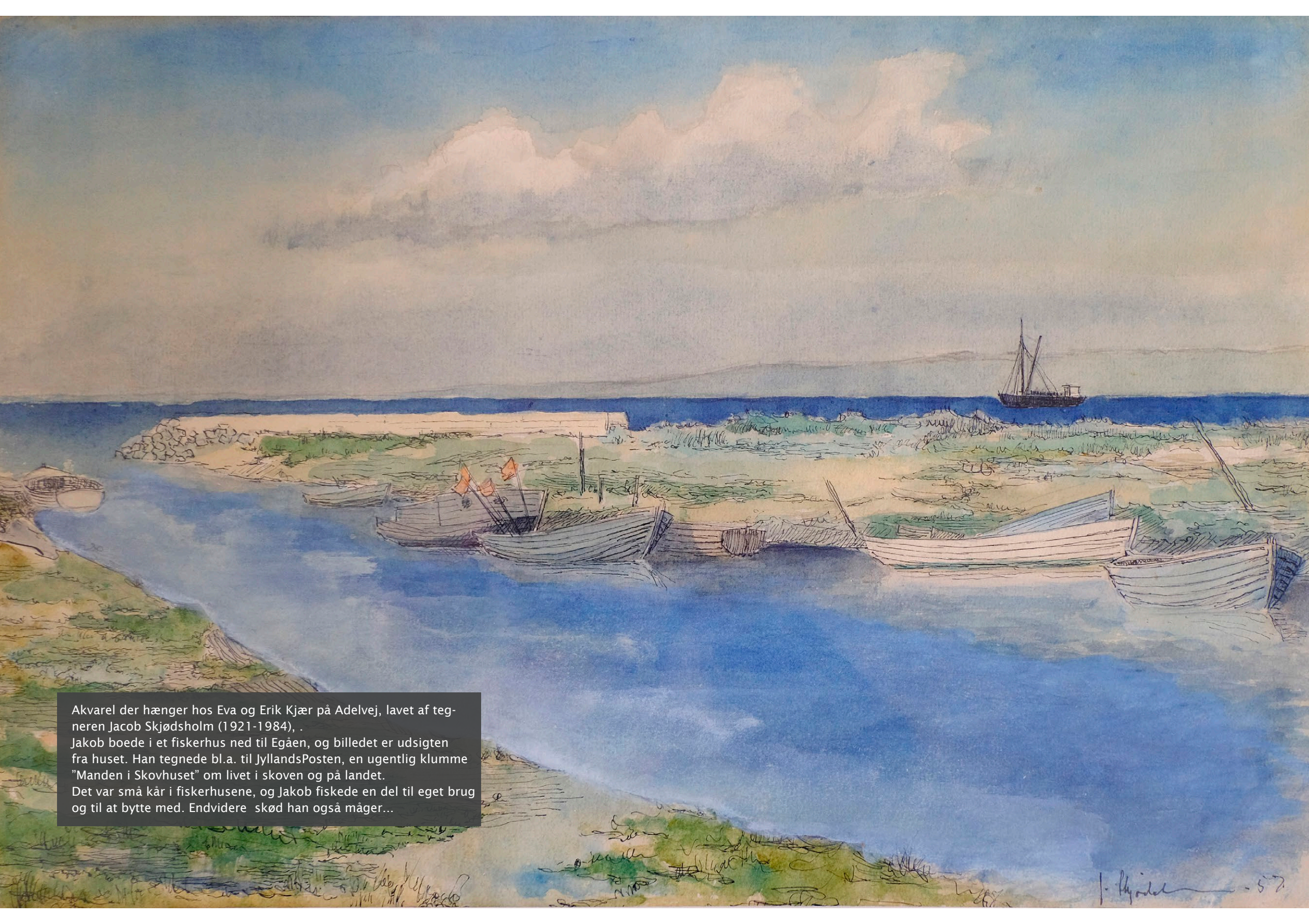

Risskov Lokalhistoriske arkiv

Badenymfer ved det gamle åudløb

diger og ikke mindst en kontrol af vandet fra såvel landsiden som bugtsiden.

Løsningen var opførelse af en pumpestation med to kraftige pumper, der kunne klare 500 m³ vand i minuttet.

Akvarel der hænger hos Eva og Erik Kjær på Adelvej, lavet af tegneren Jacob Skjødsholm (1921-1984), . Jakob boede i et fiskerhus ned til Egåen, og billedet er udsigten fra huset. Han tegnede bl.a. til JyllandsPosten, en ugentlig klumme "Manden i Skovhuset" om livet i skoven og på landet. Det var små kår i fiskerhusene, og Jakob fiskede en del til eget brug og til at bytte med. Endvidere skød han også måger...

J. Skjødsholm - 57

Risskov Lokalhistoriske arkiv

Et trist syn ved Egåen med Restaurant Akrogen i baggrunden

Herved garanterede iværksætterne, at man altid ville kunne holde en aftalt vandstand.

Man havde også sikret sig imod højvande i Bugten, der ellers ville kunne trænge op i åsystemet, med en sluse. Den består af 2 stk. 3,8 x 3,7 m sluseporte, hver forsynet med to selvvirkende 1,8 x 1,8 m sluseklapper. Store klapper på begge sider af pumpehuset skulle sikre, at der kunne lukkes for tilstrømning af vand fra landsiden, hvis det var nødvendigt og mod indtrængning af saltvand fra Bugten, hvis det var aktuelt.

Pumperne sætter automatisk i gang, da de styres af sensorer, der er anbragt i en brønd 60 meter opstrøms fra slusen. Alt var på plads i 1956, da de røde pumpehuse med slusen blev sat i drift.

På målebordsbladene var Egåens lange lige forløb nu markeret med ordene "Ny Egaa".

Slusen ved Strandhusvej arbejdede som den skulle. Den havde dog ikke ansvaret for, at de nyopdyrkede jorder langsomt "brændte sammen", som det populært udtrykkes, når en plov og markgrøder får lov til at arbejde på gammel "søbund" og moser over en længere årrække. Man konstaterede, at markerne sank måske 1/2 meter, nogle steder mere og det betød igen, at engene måske blev våde og uegnede til korndyrkning. Flere steder lå koten (højden) nu under Bugten.

Der var mere på vej. Den store kommunalreform i april 1970 betød, at de gamle landkommuner omkring Aarhus blev en del

af den nye storkommune. Det indebar, at der kunne planlægges på en ny måde på tværs af de gamle kommunegrænser.

Et af resultaterne blev udviklingen af en stor losseplads - i dag under navnet "Genbrugsstation", ved Lystrupvej, for holdningen var, at de lavtliggende enge passende kunne fyldes op.

Der kom mere til: Varmeplan Aarhus, der bl.a. indebar at overskudsvarme fra Studstrupværket gennem en stor transmissionsledning skulle føres rundt om byen. På en strækning kom de store varmerør til at ligge parallelt med Egåkanalen og med en fælles servicevej.

Varmeplan Århus blev præsenteret i 1980 og indviet 5 år senere af Dronningen og Prinsen.

Nye miljøkrav og klimatilpasning

1990'erne var præget af nye holdninger til miljøet. Et miljøministerium stillede stadig nye krav ikke mindst til landbruget, om reduktion af udledninger af bl.a. fosfor til Aarhusbugten, ligesom bysamfundets stærke vækst stillede krav til rensning af spildevand. Miljøfolkene talte om naturgenopretning, mens andre krævede bedre forhold for trafikken. Begge fik mulighed for at få ønskerne opfyldt. Der var planlagt en motorvej rundt om Aarhus mod nord, med forbindelse til hovedvejen mod Grenå.

Rør med fjernvarme fra Studstrup krydser Egåen.

Herfra skulle der naturligvis afledes vand.

Ideen opstod om at opgive landbrugsdriften i en del af engene for i stedet at skabe en lavvandet sø i området.

Målestation i Egåen der sender besked til slusen om højvande.

Arealerne blev opkøbt, så landbrugsdriften kunne ophøre, og endelig skulle der opføres et sødige ud mod Lystrupvej.

Det rensede spildevand iltes inden det ledes ud i Egåen. Rensningsanlægget behandler spildevand fra nordlige del af Aarhus samt fra byerne Lystrup, Hjortshøj, Skødstrup, Studstrup, Hårup, Mejlby, Lisbjerg, Spørring mm. En del af det rensede vand pumpes til Studstrupværket og erstatter derved grundvand der ellers blev anvendt i røgrensningen.

I oktober 2006 kunne de gamle diger nedlægges, og åen løb frit. Resultatet blev den lavvandede Egå Engsø. Her føres Egåen i dag igennem, før den fortsætter under Lystrupvej ind i den omtalte kunstige kanal.

Naturfolk havde den opfattelse at gennemløbet gennem søen var et "naturligt rensningsanlæg", men formålet var også, at søen nu skulle kunne tilbageholde næsten 1 million m³ vand og dermed sikre mod oversvømmelser længere nede i åsystemet.

Rundt om søen blev der etableret fem kilometer gangstier og legepladser, der skabte minder om stenalderens levevis

i området. Bænke og et udsigtstårn til fugleobservationer kom også til. Det australske vinfirma Banrock Station har betalt for opførelsen af fugletårnet. Banrock Station støtter projekter med etablering af vådområder flere steder i verden.

Egå Rensningsanlæg

Et centralt punkt for områdets vandkvalitet indtager Egå rensningsanlæg på Mosevej. Her gennemfører man aktuelt en større udbygning som led i Aarhus Vands strategi om at blive energi og CO₂ neutral. Rensningsanlæggets mål er at gå fra at være "energiforbruger til at blive grøn energiproducent", som det formuleres på rensningsanlæggets hjemmeside.

Forstærket byudvikling

Byudviklingen tog mere fart fra begyndelsen af det nye årtusinde. Omstilling i erhvervslivet med udflytning fra byen til forstæderne var tydelig, ligesom villabyggeri blev intensiveret, og på det sidste har også etagebyggeri fundet vej til området.

Det har bl.a. betydet, at små virksomheder, der måske tidligere havde arealer ned mod Egåen flere steder er blevet erstattet af villa-byggeri, da det er blevet attraktivt at have græsplæne helt ned til åløbet og måske endog have mulighed for at have en kano liggende. Sådan har udviklingen set ud i det nedre løb neden for Grenåvej.

Udviklingen ikke været uden konflikter. Den gamle baderestaurant "Åkrogen", som rutebilejer, senere sognerådsformand Ingemann Schmidt, havde opført i 1930'erne på et sted, hvor der tidligere hav-

nedrivning af Åkrogen og opførelse af 19 rækkehuse, alle orienteret mod Bugten. Bagved løb Egåen fortsat, men her havde baglandet ændret karakter.

Risskov Lokalhistoriske arkiv

Det var svære tider for Åkrogen, og på et tidspunkt sad forpagteren i lystigt lag med værten for Håndværkerforeningen i Klostergade. Åkrogens forpagter påstod, at det var meget nemmere at tjene penge på Håndværkerforeningen inde i byen, og da værten foreslog at de kunne bytte, var Åkrogens forpagter jo nødt til at acceptere - og så kom der ny forpagter begge steder...

de stået en iskiosk, havde kendt sin bedste tid.

Det havde været et yndet udflugtsmål med en stor parkeringsplads, der blev "misbrugt" som gratis campingplads, som den gamle kommune udtrykte det. På det seneste havde det tidligere populære "traktørsted" fået en næsten "ruinagtig" karakter og var blevet hjemsted for unge surfere. Kampen gik derfor ind kort efter årtusindskiftet om at erhverve den attraktive grund. Skulle stedet udlægges til rekreative formål for at bevare områdets naturværdier eller bebygges?

Måske var områdets noget forfaldne karakter forklaringen på at politikerne gav tilladelse til

Sheltere og en bålplads.

Hurtigt blev engsøområdet ganske populært også for ornitologer, der her kunne møde en stor variation af vandfugle, herunder endog havørne. Småøer i søen er med til at skabe ro om ynglende fugle. Kreaturer er vendt tilbage, hvor deres opgave nu er at "afgræsse" de sårbare vådområder langs søen. Endelig skal det nævnes, at der er en populær løberute på

5,18 kilometer rundt om søen, der ved skiltning har markeret, at badning er forbudt.

Drift og vedligeholdelse følger naturligvis med i et sådant projekt, og her har kommunen i marts 2017 udarbejdet et regulativ på mere end 40 sider, der tydeligt viser, hvem der har ansvar for projektets enkelte dele:

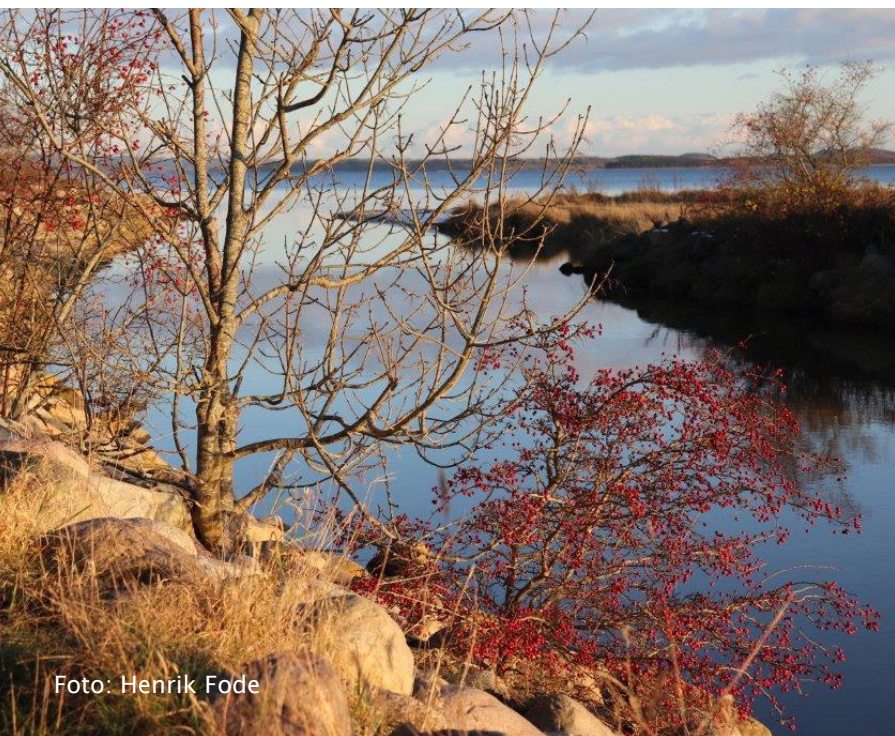

Foto: Henrik Fode

Aarhus kommune, Humlehavens Haveforening, private, Aarhus Letbane, BaneDanmark, Aarhus Vand og endelig har Landvindingslaget ansvaret for Slusen.

Der kom mere til. Et stort rensningsanlæg i tilknytning til Viengekanalen, der bl.a. skulle

afvande motorvejen. Det rensede vand blev herefter udledt til Egåen, der fortsatte i den kunstige kanal videre mod Egå Bro. Undervejs kan man se et lille skur. Herinde er der anbragt en såkaldt hjælpepumpe.

Endnu et fyldigt regulativ blev udarbejdet for Viengekanalen.

Her blev det bl.a. fastslået, at det ikke var tilladt at sejle på vandløbet. Videre at en bræmme på to meter fra hver af vandløbets øverste kanter skulle friholdes fra dyrkning og jordbehandling. Det var Vejlbys-Egå Enges Landvindingslag, der havde ansvaret for vandløbets vedligeholdelse. Vedtægterne indeholdt en længere række bestemmelser om grødeskæring, oprensning af sandbaner mm. Regulativet var fra 1999, men har været til gennemsyn for evt. moderniseringer og indsigelser i 2016.

Landvindingslaget har ansvaret for vedligeholdelse af vandløbene i engarealerne. Laget blev stiftet i 1950'erne. Alle medlemmer har pligt til at bidrage til landvindingslagets forpligtelser. Rent praktisk foregår det på den måde, at det fastsatte bidrag opkræves af Aarhus Kommune sammen med ejendomsskatten. I dagligtale kaldes bidragene ”Pumpelagsbidrag”.

Egåens udmundning - en dag i kraftig østenvind.
Foto: Henrik Fode

Fra sommerhuse til villaer

Det var velkendt fra sommerhusenes tid, at området var udsat for oversvømmelser. Med de større værdier var der derfor behov for en sikring mod Bugtens vand. Resultatet blev opførelser af kystdiger, der i dag strækker sig fra Strandvænget i syd til Åkrog Strandvej ved slusen.

Vedtægterne for Digelaget Vejlby Fed fastlægger formålet meget tydeligt:

- At sikre, at diget og kysten ud for de berørte parceller til enhver

Jens Peter Kjær har passet slusen i 25 år. Her står han ved den ene af de to motorer, der pumper vand ud af åen, når vandspejlet bliver for højt.

tid svarer til deres formål, herunder at beskytte medlemmernes ejendomme mod havets ødelæggende virkninger.

- At værne og bevare Vejlby Feds smukke kystlandskab så naturligt og uberørt som muligt bl.a. for at forhindre ændringer i nuværende stianlæg eller etablering af nye stier.

Landvindingslaget for Vejlby og Egå Enge har ansvaret for vedligeholdelse af vandløb i engarealerne ved Vejlby og Egå. Alle lodsejere, der har en jordlod, der støder op til Egåen er medlemmer af laget, idet medlemskab er tinglyst på de enkelte ejendomme. Specielt øst for Grenåvej er der - som berørt - mange parcelhusere med grunde ned til Egåen, også de er medlemmer af landvindingslaget, men det forhindrer ikke, men taler måske endog for, at de også er medlemmer af områdets grundejerforening. På de kommunale strækninger har Aarhus kommune ansvaret i samarbejde med Landvindingslaget.

Egå Marina

I juni 1973 blev Egå Sejlklub stiftet af en gruppe lokale sejlsportsfolk, der gennem initiativet ønskede at realisere planerne om en lystbådehavn ved Egåens udløb. Aarhus kommune stillede et areal til rådighed for den selvejende institution Egå Marina, men det største økonomiske grundlag blev skaffet gennem indskud fra

bådejere, der ønskede en bådplads. Der blev stillet store krav til arkitekturen, for marinaen skulle indpasses bedst muligt i området her ved Egåens udløb. Det blev under skrænten på et lavtliggende engareal ud mod Bugten. Man sigtede mod 600 bådpladser og i 1978 fandt indvielsen sted.

Man fik også en ny opgave. Et ansvar for Egåens endelige udløb i Aarhusbugten efter at det havde passeret Slusen. Løsningen er blevet en fin beplantet ca. 75 meter lang stensætning, der foran har fået en sti, så den besøgende kan nyde Egåens "farvel" til baglandets enge.

Et fremtidsscenario

Vejlby-Egå Enges Landvindingslag er ifølge vandløbsloven som offentligt lag under tilsyn af kommunen, der i 2014 offentliggjorde en meget omfattende rapport på 64 sider om konsekvenser af klimaændringer i Vejlby-Risskov. Den blev fulgt af en Klimatilpasningsplan, der også diskuterede sluseanlæggets kapacitet samt vandmagasin-kapaciteten i Egå Engesø i tilfælde af skybrud og måske også med en højere vandstand i Bugten. Rapporten kunne konkludere at klimaudfordringerne i området var meget komplekse med digerne fra 1957, der ganske vist var forstærket i 1984. Her lå en udfordring for fremtiden.

Spørgsmålet er om Slusen kan honorere fremtidens krav til klimasikring...? ■

Det giver uro i vandet, når der som her pumpes 250m³ vand i minuttet - og endda kun fra den ene motor...

Tekst: Henrik Fode, historiker

Layout og fotos hvis ikke andet nævnt: Øjvind Serup, GVF

De tidligere udgivelser af "Historier fra Risskov" kan hentes på gvf-risskov.dk/publikationer